

Вищий навчальний заклад
«НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»

Юридичний факультет
Кафедра теорії та історії держави і права

ЗАТВЕРДЖЕНО
Декан юридичного факультету

С.В. Матвеев

РОБОЧА ПРОГРАМА

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

(назва навчальної дисципліни)

підготовки перший (бакалаврський) рівень
(назва рівня вищої освіти)

галузі знань 08 «Право»
(шифр і назва галузі знань)

Спеціальність 081 «Право»
(код і найменування спеціальності)

освітньо-професійної програми «Право»
(найменування освітньої програми)

тип дисципліни дисципліна професійної підготовки

2020 рік

ПОГОДЖЕНО:

Гарант освітньої програми

І.В.Шаповалова
(прізвище, ініціали)

РЕКОМЕНДОВАНО:

Кафедрою теорії та історії держави і права
протокол № 1
від «28» серпня 2020 року

Завідувач кафедри

Є. О. Гіда

Розробники: Соловйова Аліна Миколаївна, доктор юридичних наук, професор

1. Опис навчальної дисципліни

Мова навчання: українська.

Статус дисципліни: обов'язкова

Передумови вивчення навчальної дисципліни: Вивчення дисципліни повинне базуватись на знаннях, отриманих здобувачами вищої освіти під час опанування ними фундаментальних положень теорії міжнародного права і змісту міжнародного законодавства та інших суміжних правових дисциплін і курсів, з урахуванням останніх досягнень науки міжнародного права, практики, у тому числі судової, застосування Конституції України, інших нормативно-правових актів, виявлених проблем кодифікації законодавства України, міжнародного передового досвіду правового регулювання суспільної діяльності.

Предметом вивчення навчальної дисципліни «*Міжнародне право*» є сукупність управлінських відносин, які складаються переважно у сфері державного управління, а також узагальнення змін практичної діяльності органів держави.

Інформаційний обсяг навчальної дисципліни. На вивчення навчальної дисципліни відводиться 150 годин (загальний обсяг) 5 кредити ECTS

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою навчального курсу «*Міжнародне право*» є отримання здобувачі вищої освіти знань з основ теорії та практики міжнародного права для подальшої їх реалізації у професійній діяльності. Вивчаються юридична природа, характерні риси, система і структура сучасного міжнародного публічного права, аналізуються інститути міжнародної правосуб'єктності, визнання, правонаступництва та відповідальності, характеризуються міжнародно-правовий статус території і населення. Вивчаючи окремі галузі міжнародного публічного права: право міжнародних договорів, зовнішніх зносин, міжнародних організацій, міжнародної безпеки, мирного вирішення міжнародних спорів, а також міжнародне гуманітарне, економічне, морське, повітряне, космічне, екологічне, кримінальне та атомне право. Значна увага приділяється загальним проблемам міжнародного життя і основним правилам спілкування між народами. Вивчається міжнародно-правова концепція України.

Досягнення поставленої мети зумовлено необхідністю вирішення наступних **завдань:**

- вивчення основних понять міжнародного права;
- дослідження особливостей міжнародного права;
- ознайомлення із системою та структурою міжнародного права;
- комплексне вивчення основних інститутів і галузей міжнародного права;
- аналіз джерел міжнародного права та їх застосування на практиці;
- визначення основних форм реалізації норм міжнародного права у внутрішньодержавному праві;
- аналіз досліджуваної міжнародно-правової проблеми, використовуючи набуті знання.

3. Компетентності та заплановані результати навчання

Дисципліна «Міжнародне право» забезпечує набуття здобувачами освіти компетентностей:

Загальні компетентності	ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу. ЗК2. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях. ЗК3. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності. ЗК7. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями. ЗК14. Цінування та повага різноманітності і мультикультурності. ЗК15. Прагнення до збереження навколишнього середовища.
Спеціальні (фахові, предметні) компетентності	СК4. Знання і розуміння міжнародних стандартів прав людини, положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також практики Європейського суду з прав людини. СК5. Здатність застосовувати знання засад і змісту інститутів міжнародного публічного права, а також міжнародного приватного права. СК6. Знання і розуміння основ права Європейського Союзу. СК7. Здатність застосовувати знання завдань, принципів і доктрин національного права, а також змісту правових інститутів, щонайменше з таких галузей права, як: конституційне право, адміністративне право і адміністративне процесуальне право, цивільне і цивільне процесуальне право, кримінальне і кримінальне процесуальне право. СК13. Здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності.

Програмні результати навчання

ПР4. Формулювати власні обґрунтовані судження на основі аналізу відомої проблеми.

ПР9. Самостійно визначати ті обставини, у з'ясуванні яких потрібна допомога, і діяти відповідно до отриманих рекомендацій.

ПР13. Пояснювати характер певних подій та процесів з розумінням професійного та суспільного контексту.

ПР15 Вільно використовувати для професійної діяльності доступні інформаційні технології і бази даних

ПР19 Демонструвати необхідні знання та розуміння сутності та змісту основних правових інститутів і норм фундаментальних галузей права

ПР21 Застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, виокремлювати юридично значущі факти і формувати обґрунтовані правові висновки

4. Структура навчальної дисципліни

Назва теми	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	с	п	ін.	с.р.		л	с	п	ін.	с.р.
Змістовний модуль 1.												
Поняття, предмет, сфера дії та особливості міжнародного права.												
Тема 1. Поняття, природа та сфера дії міжнародного права.	18	6	2	-	-	10	18	1	-	-	-	17
Тема 2. Історія міжнародного права і його науки.	18	6	2	-	-	10	18	1	1	-	-	16
Тема 3. Джерела міжнародного права.	18	6	2	-	-	10	18	1	1	-	-	16
Тема 4. Система і структура міжнародного права.	18	6	2	-	-	10	18	1	-	-	-	17
Тема 5. Норми міжнародного права.	18	7	3	-	-	8	18	2	-	-	-	16
Разом за змістовним модулем 1.	90	31	11	-	-	48	90	6	2	-	-	82
Змістовний модуль 2.												
Актуальні теоретичні та практичні питання міжнародного права.												
Тема 6. Основні принципи міжнародного права.	18	7	3	-	-	8	18	3	-	-	-	15
Тема 7. Міжнародне і внутрішньодержавне право.	20	7	3	-	-	10	20	3	1	-	-	16
Тема 8. Суб'єкти міжнародного права.	22	7	3	-	-	12	22	2	1	-	-	19
Разом за змістовним модулем 2.	60	21	9	-	-	30	60	8	2	-	-	50
Разом	150	52	20	-	-	78	150	14	4	-	-	132

5. Зміст програми навчальної дисципліни

Змістовний модуль 1.

Поняття, предмет, сфера дії та особливості міжнародного права.

Тема 1. Поняття, природа юридично обов'язкової сили та сфера дії міжнародного права.

Походження терміна «міжнародне право». Визначення поняття «міжнародне публічне право». Шляхи пізнання сутності міжнародного права. Головне призначення міжнародного права. Особливості сучасного міжнародного права у порівнянні з класичним міжнародним правом. Особливості міжнародного права як системи права у порівнянні з внутрішньодержавними системами права. Особливості суб'єктної, предметної і об'єктної сфери дії та джерельної бази міжнародного права. Метод правового регулювання та координаційний характер міжнародного права. Особливий порядок

застосування примусу для дотримання норм міжнародного права. Міжнародне публічне право та міжнародне приватне право. Об'єктивна необхідність існування міжнародного права. Природа юридично обов'язкової сили міжнародного права. Соціальні функції МП (встановлення, зміцнення та забезпечення відносин між суб'єктами МП). Юридичні функції (визначення прав і обов'язків суб'єктів МП стосовно один одного, встановлення статусу різних категорій суб'єктів, їх правосуб'єктності, зміцнення міжнародної законності та міжнародного правопорядку). Функції взаємодії з іншими управлінськими системами (ВП, політикою, мораллю, релігією). Функції програмування розвитку міжнародних відносин і міжнародного права. Інформаційні функції (забезпечення знаннями про зміст міжнародно-правових актів, вплив на формування міжнародно-правової свідомості).

Тема 2. Історія міжнародного права і його науки.

Концепції виникнення міжнародного права. Вчення про переодизацію та типологізацію міжнародного права. Міжнародне право в міждержавних стосунках стародавнього світу. Міжнародне право в епоху Середньовіччя. Вплив римського «права народів» (*jus gentium*) на його становлення. Міжнародне право від Середньовіччя до Нового часу. Класичне міжнародне право. Сучасне міжнародне право. Становлення та розвиток науки міжнародного права. Розвиток науки міжнародного права в Україні.

Тема 3. Джерела міжнародного права.

Форми правотворчої діяльності в міжнародному праві. Стаття 38 Статуту Міжнародного Суду ООН щодо джерел міжнародного права. Міжнародний договір як універсальне джерело міжнародного права. Міжнародний звичай як універсальне джерело міжнародного права. Значення міжнародного звичаю у класичному та сучасному міжнародному праві. Співвідношення міжнародного звичаю та міжнародного договору. Загальні принципи права. Співвідношення загальних принципів права з принципами сучасного міжнародного права. Рішення міжнародних судів та арбітражів як допоміжний засіб для визначення міжнародно-правових норм. Значення доктрини у міжнародному праві. Значення актів міжнародних органів і організацій для формування норм міжнародного права.

Національне законодавство та рішення національних судів у контексті питання про джерела міжнародного права.

Тема 4. Система і структура міжнародного права.

Проблема аналізу системи міжнародного права та її поняття. Співвідношення системи й структури міжнародного права. Головні компоненти структури міжнародного права: галузі та підгалузі права; інститути міжнародного права; норми міжнародного права. Поняття галузі міжнародного права та її структура. Види галузей міжнародного права. Поняття й структура інститутів міжнародного права. Класифікація інститутів сучасного міжнародного права: загальносистемні, міжгалузеві, внутрішньогалузеві, комплексні, суміжні інститути міжнародного права. Система міжнародного права, система науки міжнародного права й система навчальних курсів міжнародного права.

Тема 5. Норми міжнародного права.

Об'єкт та метод регулювання міжнародно-правових норм. Внутрішня структура та особливості норм міжнародного права. Види міжнародно-правових норм та їх класифікація (за місцем у системі; за сферою дії; за юридичною силою; за характером нормативного припису; за функціями в системі; за формою й способом утворення; за строком дії). Поняття імперативних норм (*jus cogens*) та особливості їх творення. Поняття та особливості диспозитивних норм міжнародного права. Зміст зобов'язання *erga omnes*. Співвідношення понять норм *jus cogens* та зобов'язань *erga omnes*. Концепція «м'якого права» (*soft law*) у доктрині міжнародного права. Ієрархія норм міжнародного права. Юридична сила звичаєвих і договірних міжнародно-правових норм. Кодифікація норм міжнародного права. Прогресивний розвиток міжнародного права. Взаємодія норм

міжнародного права з нормами інших систем регулювання сучасними міжнародними відносинами.

Модуль 2. Актуальні теоретичні та практичні питання міжнародного права.

Тема 6. Основні принципи міжнародного права.

Поняття основних принципів міжнародного права. Функції основних принципів міжнародного права. Природа й ознаки основних принципів міжнародного права. Співвідношення та взаємодія основних принципів (норм) міжнародного права з імперативними, диспозитивними, універсальними, регіональними, партикулярними принципами (нормами) міжнародного права та «зобов'язаннями *erga omnes*». Класифікація основних принципів міжнародного права. Принцип заборони застосування сили або загрози силою. Принцип суверенної рівності держав. Принцип невтручання. Принцип територіальної цілісності держав. Принцип непорушності державних кордонів. Принцип мирного врегулювання спорів. Принцип поваги прав і основних свобод людини. Принцип рівноправності і права народу розпоряджатися власною долею. Принцип співробітництва. Принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань.

Тема 7. Міжнародне та внутрішньодержавне право.

Значення проблеми співвідношення міжнародного й внутрішньодержавного права. Теорії співвідношення міжнародного й внутрішньодержавного права (дуалістична теорія, теорія примату національного права над міжнародним, теорія примату міжнародного над національним правом, теорія координації).

Доктрина міжнародного права про здійснення його норм у внутрішньодержавній сфері. Форми реалізації норм міжнародного права у національному праві. Концепція імплементації норм міжнародного права. Концепція трансформації. Концепція узгодження норм двох систем права. Обов'язок держави забезпечити дотримання норм міжнародного права. Поняття трансформації, відсилки, інкорпорації, перетворення, легітимації, рецепції, уніфікації, паралельної правотворчості. Конституційне право і судова практика окремих держав щодо співвідношення національного та міжнародного права. Національне законодавство України, її судова практика та міжнародне право. Конституція України про дію міжнародного права у внутрішньодержавному праві. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. Національне законодавство в міжнародній судовій практиці.

Тема 8. Суб'єкти міжнародного права.

Поняття суб'єкта міжнародного права. Основні риси та особливості міжнародної правосуб'єктності. Загальні ознаки суб'єктів міжнародного права. Інститут міжнародної правосуб'єктності. Юридична природа суб'єкта міжнародного права. Функції норм інституту міжнародної правосуб'єктності. Держава – основний (головний, універсальний) суб'єкт міжнародного права. Основні елементи держави. Обсяг міжнародної правосуб'єктності у простих (унітарних) і складних держав (федерації, конфедерації, унії). Основні права держав. Основні обов'язки держав. Міжнародна правосуб'єктність міжнародних організацій (похідна, спеціальна). Загальні права й обов'язки міжнародних організацій. Міжнародна правосуб'єктність народу, який бореться за створення незалежної держави. Особливі види міжнародної правосуб'єктності (квазідержави, вільні міста, Ватикан, Мальтійський лицарський орден).

6. Теми лекцій

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1.	Поняття, предмет, об'єкт та юридично обов'язкова сила міжнародного права	6	1
2.	Становлення та розвиток науки міжнародного права	6	1
3.	Сутність та особливості джерел міжнародного права	6	1
4.	Міжнародне право як багатофункціональна і складно-структурована система	6	1
5.	Поняття, класифікація та характерні риси норм міжнародного права	7	2
6.	Місце основних принципів міжнародного права в системі норм міжнародного права	7	3
7.	Теорії співвідношення міжнародного й внутрішньодержавного права	7	3
8.	Поняття, юридична природа та види суб'єктів міжнародного права	7	2
	Разом	52	14

7. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Обсяг у годинах	
		Денна форма	Заочна форма
1	Не передбачено навчальним планом	-	-

8. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1.	Поняття, предмет, об'єкт та юридично обов'язкова сила міжнародного права	2	-
2.	Становлення та розвиток науки міжнародного права	2	1
3.	Сутність та особливості джерел міжнародного права	2	1
4.	Міжнародне право як багатофункціональна і складно-структурована система	2	-
5.	Поняття, класифікація та характерні риси норм міжнародного права	3	-
6.	Місце основних принципів міжнародного права в системі норм міжнародного права	3	-
7.	Теорії співвідношення міжнародного й внутрішньодержавного права	3	1
8.	Поняття, юридична природа та види суб'єктів міжнародного права	3	1
	Разом	20	4

9. Теми лабораторних занять

№ з/п	Назва теми	Обсяг у годинах	
		Денна форма	Заочна форма
1	Не передбачено навчальним планом	-	-

10. Теми самостійної роботи

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1.	Поняття, предмет, об'єкт та юридично обов'язкова сила міжнародного права	10	17
2.	Становлення та розвиток науки міжнародного права	10	16
3.	Сутність та особливості джерел міжнародного права	10	16
4.	Міжнародне право як багатофункціональна і складно-структурована система	10	17
5.	Поняття, класифікація та характерні риси норм міжнародного права	8	16
6.	Місце основних принципів міжнародного права в системі норм міжнародного права	8	15
7.	Теорії співвідношення міжнародного й внутрішньодержавного права	10	16
8.	Поняття, юридична природа та види суб'єктів міжнародного права	12	19
	Разом	78	132

11. Завдання для самостійної роботи

В закладах освіти самостійну роботу називають «проектною діяльністю», всі її види «персональними проектами». Самостійне завдання як «персональний проект» ілюструє розвиток наступних кваліфікаційних вимог: вміння виявляти проблеми та інтереси соціуму; вміння ставити адекватну мету, визначати спадковість завдань; властивість знаходити оптимальні рішення, ефективні засоби й методи для досягнення мети; вміння знаходити необхідну інформацію з використанням сучасних технологій, класифікувати й систематизувати її; вміння планувати діяльність, уявляючи весь навчальний процес загалом від початку до кінця; вміння представляти результати своєї діяльності як в документальному, так і усному вигляді для процедури публічного захисту (презентації); вміння володіти навичками ділового результативного співробітництва. Проект передбачає розробку проблемного питання на обрану тему:

1. Поняття, предмет, об'єкт і метод правового регулювання міжнародного права.
2. Сутність, основні характерні риси та ознаки міжнародного права.
3. Соціальне призначення та об'єктивна необхідність існування міжнародного права.
4. Взаємозв'язок міжнародного публічного та міжнародного приватного права.
5. Природа юридично обов'язкової сили міжнародного права.
6. Соціальне призначення та об'єктивна необхідність існування міжнародного права.

7. Основні функції сучасного міжнародного права.
8. Особливості сучасного міжнародного права.
9. Особливості класичного міжнародного права.
10. Концепції виникнення міжнародного права.
11. Становлення та розвиток науки міжнародного права в Україні.
12. Міжнародний договір як універсальне джерело міжнародного права.
13. Міжнародний звичай як універсальне джерело міжнародного права.
14. Співвідношення міжнародного звичаю та міжнародного договору.
15. Загальні принципи права в системі джерел міжнародного права.
16. Поняття допоміжних засобів для визначення міжнародно-правових норм.
17. Поняття системи міжнародного права та її особливості.
18. Співвідношення системи й структури міжнародного права.
19. Поняття та сутність проблеми фрагментації міжнародного права.
20. Внутрішня структура та особливості норм міжнародного права.
21. Види міжнародно-правових норм та їх класифікація.
22. Поняття імперативних норм (*jus cogens*) та особливості їх творення.
23. Поняття та особливості диспозитивних норм міжнародного права.
24. Зміст зобов'язання *erga omnes*.
25. Співвідношення понять норм *jus cogens* та зобов'язань *erga omnes*.
26. Концепція «м'якого права» (*soft law*) у доктрині міжнародного права.
27. Ієрархія норм міжнародного права.
28. Основне завдання та види кодифікації норм міжнародного права.
29. Прогресивний розвиток міжнародного права.
30. Норми міжнародного права та норми моралі.
31. Норми міжнародного права та релігійні норми.
32. Поняття основних принципів міжнародного права.
33. Функції основних принципів міжнародного права.
34. Природа й ознаки основних принципів міжнародного права.
35. Місце основних принципів міжнародного права в системі норм міжнародного права.
36. Зміст основних принципів міжнародного права.
37. Теорії співвідношення міжнародного й внутрішньодержавного права.
38. Форми реалізації норм міжнародного права у національному праві.
39. Доктрина міжнародного права про здійснення його норм у внутрішньодержавній сфері.
40. Конституційне право і судова практика окремих держав щодо співвідношення національного та міжнародного права.
41. Міжнародне право у правовій системі України.
42. Національне законодавство у практиці міжнародних судових установ.
43. Основні риси та особливості міжнародної правосуб'єктності.
44. Загальні ознаки суб'єктів міжнародного права.
45. Інститут міжнародної правосуб'єктності.
46. Функції норм інституту міжнародної правосуб'єктності.
47. Держава – основний суб'єкт міжнародного права.
48. Міжнародна правосуб'єктність міжнародних організацій.
49. Міжнародна правосуб'єктність народу, який бореться за створення незалежної держави.
50. Особливі види міжнародної правосуб'єктності (квазідержави, вільні міста, Ватикан, Мальтійський лицарський орден).

12. Питання для підготовки до підсумкового контролю (Екзамен)

1. Поняття, предмет, сфера дії та особливості міжнародного права.
2. Походження терміна «міжнародне право».
3. Визначення поняття «міжнародне публічне право».
4. Шляхи пізнання сутності міжнародного права.
5. Головне призначення міжнародного права.
6. Особливості сучасного міжнародного права у порівнянні з класичним міжнародним правом.
7. Особливості міжнародного права як системи права у порівнянні з внутрішньодержавними системами права.
8. Особливості суб'єктної, предметної і об'єктної сфери дії та джерельної бази міжнародного права.
9. Метод правового регулювання та координаційний характер міжнародного права.
10. Особливий порядок застосування примусу для дотримання норм міжнародного права.
11. Міжнародне публічне право та міжнародне приватне право.
12. Об'єктивна необхідність існування міжнародного права.
13. Природа юридично обов'язкової сили міжнародного права.
14. Соціальні функції МП (встановлення, зміцнення та забезпечення відносин між суб'єктами МП).
15. Юридичні функції (визначення прав і обов'язків суб'єктів МП стосовно один одного, встановлення статусу різних категорій суб'єктів, їх правосуб'єктності, зміцнення міжнародної законності та міжнародного правопорядку).
16. Функції взаємодії з іншими управлінськими системами (ВП, політикою, мораллю, релігією).
17. Функції програмування розвитку міжнародних відносин і міжнародного права.
18. Інформаційні функції (забезпечення знаннями про зміст міжнародно-правових актів, вплив на формування міжнародно-правової свідомості).
19. Концепції виникнення міжнародного права.
20. Вчення про переодизацію та типологізацію міжнародного права.
21. Міжнародне право в міждержавних стосунках стародавнього світу.
22. Міжнародне право в епоху Середньовіччя. Вплив римського «права народів» (*jus gentium*) на його становлення.
23. Міжнародне право від Середньовіччя до Нового часу.
24. Класичне міжнародне право. Сучасне міжнародне право. Становлення та розвиток науки міжнародного права. Розвиток науки міжнародного права в Україні.
25. Форми правотворчої діяльності в міжнародному праві. Стаття 38 Статуту Міжнародного Суду ООН щодо джерел міжнародного права.
26. Міжнародний договір як універсальне джерело міжнародного права.
27. Міжнародний звичай як універсальне джерело міжнародного права. Значення міжнародного звичая у класичному та сучасному міжнародному праві.
28. Співвідношення міжнародного звичая та міжнародного договору. Загальні принципи права.
29. Співвідношення загальних принципів права з принципами сучасного міжнародного права.
30. Рішення міжнародних судів та арбітражів як допоміжний засіб для визначення міжнародно-правових норм.
31. Значення доктрини у міжнародному праві.
32. Значення актів міжнародних органів і організацій для формування норм міжнародного права.

33. Національне законодавство та рішення національних судів у контексті питання про джерела міжнародного права.
34. Проблема аналізу системи міжнародного права та її поняття.
35. Співвідношення системи й структури міжнародного права.
36. Головні компоненти структури міжнародного права: галузі та підгалузі права; інститути міжнародного права; норми міжнародного права.
37. Поняття галузі міжнародного права та її структура. Види галузей міжнародного права.
38. Поняття й структура інститутів міжнародного права.
39. Класифікація інститутів сучасного міжнародного права: загальносистемні, міжгалузеві, внутрішньогалузеві, комплексні, суміжні інститути міжнародного права.
40. Система міжнародного права, система науки міжнародного права й система навчальних курсів міжнародного права.
41. Об'єкт та метод регулювання міжнародно-правових норм.
42. Внутрішня структура та особливості норм міжнародного права.
43. Види міжнародно-правових норм та їх класифікація (за місцем у системі; за сферою дії; за юридичною силою; за характером нормативного припису; за функціями в системі; за формою й способом утворення; за строком дії).
44. Поняття імперативних норм (*jus cogens*) та особливості їх творення.
45. Поняття та особливості диспозитивних норм міжнародного права.
46. Зміст зобов'язання *erga omnes*.
47. Співвідношення понять норм *jus cogens* та зобов'язань *erga omnes*.
48. Концепція «м'якого права» (*soft law*) у доктрині міжнародного права. Ієрархія норм міжнародного права.
49. Юридична сила звичаєвих і договірних міжнародно-правових норм.
50. Кодифікація норм міжнародного права.
51. Прогресивний розвиток міжнародного права.
52. Взаємодія норм міжнародного права з нормами інших систем регулювання сучасними міжнародними відносинами.
53. Поняття основних принципів міжнародного права.
54. Функції основних принципів міжнародного права.
55. Природа й ознаки основних принципів міжнародного права.
56. Співвідношення та взаємодія основних принципів (норм) міжнародного права з імперативними, диспозитивними, універсальними, регіональними, партикулярними принципами (нормами) міжнародного права та «зобов'язаннями *erga omnes*». Класифікація основних принципів міжнародного права. Принцип заборони застосування сили або загрози силою.
57. Принцип суверенної рівності держав.
58. Принцип невторчання. Принцип територіальної цілісності держав.
59. Принцип непорушності державних кордонів.
60. Принцип мирного врегулювання спорів.
61. Принцип поваги прав і основних свобод людини.
62. Принцип рівноправності і права народу розпоряджатися власною долею.
63. Принцип співробітництва.
64. Принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань.
65. Значення проблеми співвідношення міжнародного й внутрішньодержавного права.
66. Теорії співвідношення міжнародного й внутрішньодержавного права (дуалістична теорія, теорія примату національного права над міжнародним, теорія примату міжнародного над національним правом, теорія координації).
67. Доктрина міжнародного права про здійснення його норм у внутрішньодержавній сфері.

68. Форми реалізації норм міжнародного права у національному праві.
69. Концепція імплементації норм міжнародного права.
70. Концепція трансформації. Концепція узгодження норм двох систем права. Обов'язок держави забезпечити дотримання норм міжнародного права.
71. Поняття трансформації, відсилки, інкорпорації, перетворення, легітимації, рецепції, уніфікації, паралельної правотворчості.
72. Конституційне право і судова практика окремих держав щодо співвідношення національного та міжнародного права.
73. Національне законодавство України, її судова практика та міжнародне право.
74. Конституція України про дію міжнародного права у внутрішньодержавному праві. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. Національне законодавство в міжнародній судовій практиці.
75. Поняття суб'єкта міжнародного права.
76. Основні риси та особливості міжнародної правосуб'єктності.
77. Загальні ознаки суб'єктів міжнародного права. Інститут міжнародної правосуб'єктності.
78. Юридична природа суб'єкта міжнародного права.
79. Функції норм інституту міжнародної правосуб'єктності.
80. Держава – основний (головний, універсальний) суб'єкт міжнародного права.
81. Основні елементи держави.
82. Обсяг міжнародної правосуб'єктності у простих (унітарних) і складних держав (федерації, конфедерації, унії).
83. Основні права держав.
84. Основні обов'язки держав.
85. Міжнародна правосуб'єктність міжнародних організацій (похідна, спеціальна).
86. Загальні права й обов'язки міжнародних організацій.
87. Міжнародна правосуб'єктність народу, який бореться за створення незалежної держави.
88. Особливі види міжнародної правосуб'єктності (квазідержави, вільні міста, Ватикан, Мальтійський лицарський орден).

Тематика контрольних робіт

Завдання № 1.

1. Підходи основних правових шкіл щодо походження, створення та здійснення міжнародного права.
2. Проаналізувати доктринальні положення:
  1. Міжнародне право «являє собою сукупність юридичних норм, які регулюють відносини між державами, у тому числі різнорідними за своєю класовою природою, а також іншими суб'єктами міжнародного права, що створюються шляхом узгодження волі учасників цих відносин та забезпечуються у випадку необхідності примусом, який здійснюється самими державами індивідуально або колективно, а також міжнародними організаціями».
  2. «Міжнародним правом або правом народів називається сукупність норм, які... регулюють поведінку держав в їх взаємовідносинах».
  3. «Міжнародне право – це система юридичних норм, які регулюють міжнародні відносини з метою забезпечення миру, прав людини і співробітництва, це рішення і правові засоби їх застосування, прийняті повноважними суб'єктами для реалізації спільних інтересів».
  4. «Міжнародне право – це особлива система юридичних норм і принципів, що регулюють міжвладні міжнародні відносини та висловлюють узгоджену позицію учасників цих відносин на певному етапі розвитку цивілізації, шляхом встановлення взаємних прав і обов'язків».

5. «Не розсуд юристів, наукових установ або навіть держав, а дійсні суспільні потреби, сам об'єктивний процес світового розвитку у всіх його різноманітних проявах є причиною існування та розвитку міжнародного права як об'єктивної реальності».

3. Пояснити різницю у поглядах на предметну і об'єктну сферу дії міжнародного права І. І. Лукашука, В. Г. Буткевича, А. І. Дмитрієва. Сформулюйте свою точку зору з цього питання.

Завдання № 2.

1. Особливості процесу створення і здійснення норм міжнародного права.

2. Проаналізувати доктринальні положення:

1. «Об'єктами міжнародного права є все те, з приводу чого суб'єкти міжнародного права вступають у правовідносини між собою. Це можуть бути матеріальні та нематеріальні блага, дія та утримання від дій».

2. «Об'єктом міжнародного права також є відносини. Але якщо “предметні” відносини встановлюються за суб'єктами, то “об'єктні” відносини за цінностями матеріального чи нематеріального характеру, з приводу яких склалися міжнародні відносини».

3. «Об'єктом міжнародного права є міжнародні (міждержавні) відносини».

3. Дати визначення латинських виразів: «*lex specialis derogat generale*»; «*lex posterior derogat priori*», «*lex prospicit non respicit*»; *consensus facit jus*; *antiqua custuma*; *comitas gentium*; *opinio juris*; *opinio juris gentium*; *bona fidei*; *de lege ferenda*; *ipso facto*.

Завдання № 3.

1. Рішення міжнародних судів та арбітражів як допоміжний засіб для визначення міжнародно-правових норм.

2. Проаналізувати прецеденти :

1) Міжнародний Суд ООН, Справи про континентальний шельф Північного моря (Федеративна Республіка Німеччини проти Нідерландів; Федеративна Республіка Німеччини проти Данії), рішення від 20 лютого 1969 р., параграфи 70-81 (текст рішення англійською та французькою мовами: <http://www.icj-cij.org/docket/files/52/5561.pdf>);

2) Міжнародний Суд ООН, Справа про військову та воєнізовану діяльність у та проти Нікарагуа (Нікарагуа проти Сполучених Штатів Америки), рішення від 27 червня 1986 р., параграфи 172-186 (текст рішення англійською та французькою мовами: <http://www.icj-cij.org/docket/files/70/6503.pdf>).

3. Дати відповідь на запитання:

1. Чи можуть норми міжнародного договору скасовувати норми звичаю та навпаки? (див.: Статут Міжнародного суду ООН; Статут ООН).

2. Чи є резолюції Генеральної Асамблеї ООН джерелом міжнародного права? (див.: ст. 59 Статуту Міжнародного суду ООН; п. 1 ст. 94 Статуту ООН).

3. Чи створюють рішення Міжнародного Суду ООН з суперечливого питання норму міжнародного права? (див.: ст. 59 Статуту Міжнародного суду ООН; п. 1 ст. 94 Статуту ООН).

1. 4. Як співвідносяться по ступеню їх обов'язковості для суб'єктів міжнародного публічного права міжнародний договір і міжнародний звичай? (див.: Soloviova A. Law: basic aspects: [textbook]. Vinnytsia, 2019. 80 p.).

2. 5. У чому полягає зміст поняття «*opinio juris*» (*opinio juris et necessitatis* - переконаність у правомірності та необхідності; думка, за якою практика визнається юридичною нормою) і як це поняття співвідноситься з нормативним характером міжнародного звичаю? (див.: Soloviova A. Law: basic aspects: [textbook]. Vinnytsia, 2019. 80 p.).

13. Методи навчання

Методи навчання (гр. *methodos* – шлях пізнання, спосіб знаходження істини) – це впорядковані способи взаємопов'язаної, цілеспрямованої діяльності викладача й здобувачі

вищої освіти, спрямовані на ефективне розв'язання навчально-виховних завдань. Вони реалізуються через систему способів і прийомів та засобів навчальної діяльності.

Прийоми навчання – це складова методу, конкретні дії викладача і здобувачі вищої освіти, спрямовані на реалізацію вимог тих чи інших методів.

Засоби навчання – це різноманітні навчальні обладнання, що використовуються в системі пізнавальної діяльності (книги, письмове приладдя, лабораторні обладнання, технічні засоби тощо).

При викладенні курсу «Міжнародне право» використовуються наступні методи навчання:

1) методи навчання за джерелами передачі і сприйняття інформації. За цією класифікацією виділяються методи: словесні, наочні, практичні, роботи з джерелами (книгою), відео метод.

Словесні методи: розповідь, бесіда, лекція.

Розповідь – це монологічний виклад навчального матеріалу. При викладенні цього курсу цей метод використовується рідко. Як правило, вона містить міркування викладача, аналіз фактів, подій, прикладів, тобто поєднується з поясненням матеріалу, який вивчається (для створення в уяві певного образу).

Пояснення – вербальний метод навчання, за допомогою якого викладач розкриває сутність певного правового явища. Він ґрунтується не стільки на уяві, скільки на логічному мисленні з використанням попереднього досвіду здобувачі вищої освіти (досвід здобувачі вищої освіти з певної галузі знань).

Лекція – це метод, за допомогою якого викладач у словесній формі розкриває сутність наукових понять, явищ, процесів, логічно пов'язаних, об'єднаних загальною темою.

Наочні методи: демонстрація, ілюстрація – це метод навчання, який передбачає показ предметів і процесів у природі, динаміці.

Ілюстрація – метод навчання, за якого предмети і процеси розкриваються через їх символічне зображення (малюнки, схеми, графіки, статистика тощо).

Практичні методи : вправи, практичне заняття, рольова гра.

Вправи. Суть методу полягає в тому, що здобувачі вищої освіти виконують багаторазові дії, тобто тренуються у застосуванні засвоєного матеріалу на практиці.

Практична робота спрямована на використання набутих знань у вирішенні практичних завдань із збірників завдань.

Робота з книгою є одним з найважливіших методів навчання. Головна перевага методу полягає в тому, що здобувачі вищої освіти має можливість багаторазово обробити навчальну інформацію в доступному для нього темпі та в зручний час (підручник, навчальний посібник, монографія, стаття тощо).

Структурний метод навчання за характером логіки пізнання: аналітичний метод, індуктивний метод, дедуктивний метод, продуктивний метод.

Аналітичний метод передбачає мисленевий або практичний розпад цілого на частини з метою вивчення їх суттєвих ознак.

Індуктивний метод – це шлях вивчення явищ від одиничного до цілого.

Дедуктивний метод базується на вивченні навчального матеріалу від загального до окремого, одиничного.

Методи навчання за рівнем самостійної розумової діяльності: репродуктивний, проблемний, частково-пошуковий, дослідницький.

Репродуктивний метод. Він має такі ознаки: 1) знання здобувачі вищої освіти пропонуються в готовому вигляді; 2) викладач не тільки повідомляє знання, а й пояснює їх; 3) здобувачі вищої освіти свідомо засвоюють знання, розуміють їх і запам'ятовують; 4) міцність засвоєння забезпечується багаторазовим їх повторенням (знань);

Метод проблемного викладу знань є перехідним від виконавчої до творчої діяльності (викладач створює проблемну ситуаційно і пропонує здобувачі вищої освіти її

розв'язати).

Частково-пошуковий метод передбачає пошук здобувачі вищої освіти шляхів, прийомів і засобів розв'язання пізнавального завдання.

Дослідницький метод передбачає самостійне розв'язання здобувачі вищої освіти пізнавального завдання (без повідомлення знань).

14. Методи оцінювання

У процесі вивчення дисципліни «Міжнародне право» використовуються такі методи оцінювання:

- для поточного контролю у вигляді: усного та письмового опитування, фронтального опитування, доповідей, тестування, вирішення ситуаційних завдань, написання есе (рефератів), виконання індивідуальних завдань тощо.

- для модульного контролю у вигляді: письмової відповіді (теоретичні питання, тестування, вирішення ситуаційних завдань тощо).

- для підсумкового контролю у вигляді екзамену у формі письмової відповіді (теоретичні питання, вирішення ситуаційних завдань тощо).

15. Засоби діагностики результатів навчання

Робоча програма передбачає застосування засобів діагностики результатів навчання за формами контролю знань:

- *поточний контроль* може передбачати застосування широкого спектру форм та методів оцінювання знань, що проводиться за кожною темою.

- *модульний контроль* передбачає письмове виконання різних видів контрольних завдань.

- *підсумковий контроль* передбачає проведення екзамену.

Завершальним етапом досягнення запланованих програмних результатів навчання з навчальної дисципліни «Міжнародне право» є підсумковий контроль – екзамен.

16. Критерії та порядок оцінювання результатів навчання

Для оцінювання знань здобувачів вищої освіти застосовуються контрольні заходи у формі поточного, модульного та підсумкового контролю знань у відповідності до «Положення про оцінювання знань здобувачів вищої освіти».

Поточний контроль

Види навчальної діяльності здобувачів вищої освіти обираються та оцінюються викладачем за рекомендованою шкалою в залежності від особливостей навчальної дисципліни. Оцінювання окремих видів навчальної діяльності здобувача вищої освіти для дисципліни «Міжнародне право» відбувається за такими рекомендованими балами:

Види навчальної діяльності здобувачів вищої освіти	Кількість балів
Аудиторна робота	
Відповідь на практичному, семінарському, лабораторному занятті	1-5
Вирішення ситуаційних завдань, розв'язання задач тощо	1-5
Тестування	1-5
Ділова гра, практичний кейс тощо	1-10
Інші види аудиторної роботи*	
Самостійна робота	
Реферат, есе тощо	1-10
Інші види навчальної діяльності здобувачів вищої освіти (участь у публічних заходах (конференція, олімпіада тощо); написання наукової статті, участь у конкурсах студентських робіт тощо)	1-10

Інші види самостійної роботи*	
Контрольна робота (для заочної форми здобуття освіти)	1-50

*види навчальної діяльності здобувачів освіти обираються та оцінюються викладачем за рекомендованою шкалою в залежності від особливостей навчальної дисципліни.

Для визначення ступеня засвоєння навчального матеріалу та поточного оцінювання знань здобувачів вищої освіти застосовуються критерії у відповідності до «Положення про оцінювання знань здобувачів вищої освіти».

Модульний контроль

Навчальна дисципліна «міжнародне право» передбачає виконання двох модульних контрольних робіт. Модульна контрольна робота з навчальної дисципліни «Міжнародне право» оцінюється в **10 балів**. Максимальна сумарна кількість балів за модульний контроль складає **20 балів**.

Здобувач вищої освіти допускається до підсумкового контролю у разі набрання ним за результатами поточного та модульного контролю не менше **20 балів**.

Для визначення ступеня засвоєння (змістового модуля) навчальної дисципліни та контрольного оцінювання знань здобувачів вищої освіти застосовуються критерії у відповідності до «Положення про оцінювання знань здобувачів вищої освіти».

Підсумковий контроль

Максимальна кількість балів за диференційований залік з початкової дисципліни «Міжнародне право» складає **40 балів**.

Для визначення ступеня засвоєння навчальної дисципліни та контрольного оцінювання знань здобувачів вищої освіти за підсумковим контролем застосовуються критерії у відповідності до «Положення про оцінювання знань здобувачів вищої освіти».

Підсумкова оцінка переводиться у національну систему оцінювання і шкалу ECTS згідно таблиці:

Порядок переведення оцінок у систему ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	ОЦІНКА ECTS	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		для екзамену курсової роботи (проекту), практики	для заліку (диференційованого заліку)
90-100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
75-81	C		
64-74	D		
60-63	E	задовільно	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
1-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

17. Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти

Для денної форми здобуття освіти

Поточний контроль та самостійна робота - 60								Самостійна робота	Підсумковий контроль	Сума
Змістовий модуль 1				Змістовий модуль 2						
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	10	40	100
3	4	4	4	4	4	3	4			
Модульний контроль 1 - 10				Модульний контроль 2 - 10						

Для заочної форми здобуття освіти

Поточний контроль та самостійна робота - 60		Підсумковий контроль	Сума
Контрольна робота	Самостійна робота		
50	10	40	100

18. Методичне забезпечення

Методичне забезпечення дисципліни «Міжнародне право» узагальнено в комплексі навчально-методичного забезпечення, який включає:

- силабус;
- робочу програму навчальної дисципліни;
- методичні вказівки до вивчення дисципліни;
- варіанти завдань для самостійної та індивідуальної роботи студентів;
- варіанти завдань для модульного контролю;
- варіанти завдань для підсумкового контролю;
- інші матеріали.

19. Рекомендована література

Основна література до навчального курсу «Міжнародне право»

3. Soloviova A. Law: basic aspects: [textbook]. Vinnytsia, 2019. 80 p.
4. Soloviova A. Jurisprudence. Kyiv, Kyiv International University, 2019. 100 p.
5. Енциклопедія міжнародного права: У 3 т. / редкол: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов та ін.; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К.: Академперіодика, 2014. – Т1: А–Д. – 920 с.
6. Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. І. Тетарчук, Т. Дяків. – К.: Центр навчальної літератури, 2019. – 208 с.
7. Міжнародне публічне право : підручник : у 2 т. / [В. В. Мицик, М. В. Бу-роменський, О. В. Буткевич та ін.] ; за ред. В. В. Мицика. – Харків : Право, 2019. – 416 с.
8. Міжнародне публічне право : підручник : у 2 т. / [В. В. Мицик, М. В. Бу-роменський, О. В. Буткевич та ін.] ; за ред. В. В. Мицика. – Харків : Право, 2019. ISBN 978-966-937-470-7 Т. 1 : Основи теорії. – 2019. – 416 с.

Додаткова

1. Держипільська А. Погляди сучасних науковців про роль професора Г. Лаутерпахта у створенні Міжнародного білля прав людини та його юридичного забезпечення / А. Держипільська// Вісник Львівського університету. Серія: юридичні науки. – 2019. – Випуск 66. – С. 67–74.

2. Козюбра М. І. Співвідношення національних і міжнародних правових систем/ М. І. Козюбра// Наукові записки НаУКМА. Серія: юридичні науки. –2016. – Т. 181. – С. 3–11.
3. Нігрєєва О.О. До поняття «джерело права» у науці міжнародного права/ О. О. Нігрєєва // Правова держава. – 2014. – №18. – С. 139– 143.
4. Письменна В.О. Міжнародне право крізь призму солідаристського та структурно-функціонального підходів / В. О. Письменна // Актуальні проблеми політики. – 2015. – Вип. 54. – С. 80-90.
5. Перепьолкін С.М. Міжнародне право: словник-довідник / [С. М. Перепьолкін, Т. Л. Сироїд Л. А. Філяніна]: за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Сироїд Т. Л. – Харків : Юрайт, 2014. – 403 с.
6. Савенко М. Д. Міжнародне право в національній правовій системі за основним законом України / М. Д. Савенко// Наукові записки НаУКМА. Серія: юридичні науки. – 2016. – Т. 181. – С. 11– 16.
7. Філатов В.В. Імплементация міжнародних норм як основний засіб удосконалення національного законодавства / В. В. Філатов // Право і суспільство. – 2013. –№ 6.2. – С. 392–395.
8. Чижмарь Ю.В. Національне та міжнародне право: теоретико-правові проблеми: монографія / Ю. В. Чижмарь. – Харків: Діса плюс, 2015. – 472 с.

Міжнародно-правові документи

1. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048
2. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 р. [Електронний ресурс]. –Режим доступу: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
4. Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_055
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
8. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26 червня 1945 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_010

Національне законодавство

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>

ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА НОРМАТИВНО - ПРАВОВИХ АКТІВ НА ЕЛЕКТРОННИХ НОСІЯХ ТА В ІНТЕРНЕТІ

1. Електронні бази законодавства України: Інфодиск: „Законодавство України” (нормативно-правова база українською мовою – понад 80 000 документів); ЛИГА: ЗАКОН; Нормативні акти України (НАУ); Парус-Консультант; Юрист + Закон.
2. Верховна Рада України – [http:// www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)
3. Президент України – [http:// www.president.gov.ua](http://www.president.gov.ua)
4. Кабінет Міністрів України – [http:// www.kmu.gov.ua](http://www.kmu.gov.ua)
5. Конституційний суд України – [http:// www.ccu.gov.ua](http://www.ccu.gov.ua)
6. Рада Європи – [http:// www.coe.int](http://www.coe.int)
7. Європейський суд з прав людини – [http:// www.echr.coe.int](http://www.echr.coe.int)
8. Український портал практики Європейського суду з прав людини – <http://www.eurocourt.org.ua>
9. Європейський Союз – [http:// europa.eu.int/index-en.htm](http://europa.eu.int/index-en.htm)
10. База законодавства ЄС - EUR-Lex – [http:// europa.eu.int/eur-lex](http://europa.eu.int/eur-lex)